

גמילות חסדים וצדקה בקבוצה

מברא

מצות הצדקה היא מאבני הפינה של החברה היהודית, וכבר לימדונו חכמים כי מי שהוא רחמן וגומל חסדים — בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו.¹ הקהילה היהודית לאורך כל הדורות הצטיינה במוסדות גמילות-החסדים שהיו בה, החל ב'הכנסת אורחים', דרך 'הכנסת כלה' ומוסדות ה'חברא קדישא' (שנתכנו בר"ת 'גחש"א' — גמילות חסד של אמת²), ועד ל'תמחוי' וקופות-הלוואה ועוד כהנה וכהנה.

בתורה למדנו "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ"³, ודומה כי משמעות הדברים היא, שאין למרוד את העניות בקני מידה מוחלטים אלא יחסיים, ועל כן, הגם שהאדם שלפנינו אינו מת ברעב (שכן בתקופתנו קיצבת הביטוח הלאומי מבטיחה אותו מפני סכנה זו) — עניותו מתבטאת במחסור מסוג אחר, ואנו מצוים לתת לו "די מחסורו אשר יחסר לו"⁴. וכבר שמענו על הלל הזקן, שרץ לפני סוסו של אותו בן-טובים שירד מנכסיו, מפני שהיה אותו בן-טובים נצרך לפי הרגלו לדבר זה⁵.

לצורך ריוננו עלינו להבחין, סמנטית, בין 'צדקה' ל'גמילות חסדים', אף שמעיקר הענין דומה עלי, כי המשמעויות זהות. נוכל להבחין ביניהן עפ"י

נדפס ראשונה בספר 'תורת חיים ואהבת חסד', עיונים בצדקה וגמילות חסדים, לזכרו של ר' אביגדור קראוס ממשואות יצחק, שבט תשמ"ד.

1. ראה בבלי יבמות ע"א, ומשם בילק"ש תתפט; ובסגנון אחר בכמדרב רבה ת; הקשר עם אברהם אבינו מודגש במדרש שוחר טוב (תהלים טו), וכן דרש רבא במס' כלה, ועוד הרבה.
2. בעקבות הכתוב בראש פרשת ויחי (בראשית מז כט) "ועשית עמדי חסד ואמת", ועי' רש"י שם.
3. דברים טו יא.
4. שם, טו ה.
5. בבלי כתובות סז ב, וכן פסק הרמב"ם בפ"ו מהלכות מתנות עניים הלכה ג.

השימוש המקובל והרווח, היינו: 'גמילות חסדים' תהא מוגדרת כאן כסיוע שאדם מסייע לחבירו כגופו, במעשה, בעצה, בדיבור טוב וכיוצא בהם, ואילו 'צדקה' תוגדר כסיוע שאדם מסייע לחבירו בממונו — בהלוואה, במענק וכיו"ב.

מעשה נוכל להעמיד על הבעיה, שבה יעסקו הדברים הבאים. הקבוצה (וכיוצא בה כל מסגרת שיתופית מקבילה כקיבוץ הגדול או המושב השיתופי), מחד גיסא, היא קהילה יהודית למופת, הרוצה לשמש אף דגם לחיים יהודיים שלמים ככל שהדבר אפשרי, ובשל כך היתה צריכה מצות הצדקה להיות נראית בה, מורגשת, מוחשית ובוולטת בכל המסגרות; מאידך גיסא, בשל המבנה החברתי-שיתופי המייתד אותה, נתקל קיום מצוה זו בה הן בבעיה עקרונית והן בבעיה מעשית:

הבעיה העקרונית היא, שאין לחבר הקבוצה, בעצם, כל רכוש משל עצמו; כל מה שנמצא בידו — שייך לקבוצה, וזו רק 'מאפשרת' לו את השימוש ברכוש; ממה, איפוא, יתן לצדקה? יתר על כן: כל כולו של המבנה השיתופי לא בא אלא כדי לבנות מסגרת, שאין בה צורך ב'פילנטרופיה'; כפי שכבר הזכיר הרמב"ם בדבריו הידועים⁶, אין לך מעלה גדולה בצדקה ממעלתו של המשתף את הנצרך עמו במלאכתו; בתוך המסגרת — לכאורה — נפתרה א-פריורי שאלת הצדקה, ומנין לנו כי אמנם יש בכלל צורך במתן צדקה מעבר למה שמתקיים ממילא בתוך המסגרת?

הבעיה המעשית — שני פנים לה: הפן האחד, כי חבר הקיבוץ מקבל לשימושו האישי סכום כסף ('תקציב אישי') קטן ביחס, ומחושב בדקדוק לפי הצרכים הדחוקים וההכרחיים; האם נוכל לחייבו ליתן מסכום מצומצם זה עוד לצדקה? ומדוע לא תיתן הקבוצה במשותף? ואם אמנם תיתן במשותף (כפי שאמנם נעשה הדבר ברוב היישובים, וראה על כך עוד להלן) — שוב ייפטר היחיד מליתן, אך האם ישיג בכך את מעלותיה החינוכיות של המצוה, את מידות הנדיבות, ההתחשבות והרחמנות? והפן השני, שבעצם אין 'עניים' (הצריכים לצדקה במובנה זה) בקיבוץ; אם הזכירו הפוסקים ש"שוב ליתן פרוטה לצדקה לפני התפילה"⁷ — כיצד יעשה זאת חבר הקבוצה, שאין עניים מבאי בית הכנסת שלו? וכיצד יחונכו הילדים לנתינת צדקה, כשאין הם רואים את הנצרכים מול עיניהם?

6. ראה לענין זה בתוספתא פאה פרק ד: "צדקה וגמ"ח שקולים כנגד כל המצוות שבתורה, אלא שהצדקה בחיים והגמ"ח בחיים ובמתים. צדקה בעניים — גמ"ח בעניים ועשירים; צדקה בממונו — גמ"ח בממונו ובגופו..."

7. רמב"ם פרק י ממתנות עניים הלכה ז ואילך.

8. בבלי בבא בתרא י ע"א, רמב"ם שם הלכה טו.

ובאחת: מה מוטל על היחיד — ומהו עניינו של הציבור? הקבוצה שקמה להיות 'גומלת חסדים' לרוגמא, כיצד תביא רעיונה זה לידי ביטוי ברור ומעשי?

פרק ראשון: גמילות חסדים

הבה נחזור ונבהיר לעצמנו מהותה של הקבוצה כמסגרת לגמילות חסדים. בראייה ראשונית ושטחית מתברר הדבר מתוך העובדה, כי חברים בקיבוץ גם אנשים, שאילו היו חיים במסגרת עצמאית-בודדת, לא היו מסוגלים להגיע לרמת-חיים ורווחה כלכלית כזו, הקיימת בהתישבות השיתופית; השותפות החברתית בקיבוץ, המיוסדת על השוואה מוחלטת בין הכשרוני והפחות כשרוני, בין בעל היזמה והפסיכי, בין המתאמץ והחרוץ לבין העצל, בין בעל המזל לבין מי שחסר אותו, בין בעל ההשכלה למי שלא שנה ולא למד — שותפות זו כשלעצמה היא בבחינת גמילות חסדים. גם הנכה והמוגבל, החולה והזקן — כולם זוכים לכל תשומת הלב והרווחה הכלכלית, הרפואית והחברתית שיכולה המסגרת להעניק.

אך הענין עמוק יותר. הקיבוץ כמסגרת חברתית חרת על דגלו את הרעיון הסוציאליסטי במיטבו⁹, כאשר סיסמתו היהודית היא "עולם חסד ייבנה", בחינת גמילות-חסדים כאבן הראשה. לא 'במקרה' מסייע הקיבוץ למי שאינו יכול, אלא בכוונת-מכוון, מתוך רצון ורעיון אידיאלי לספק לכל אדם כל שהוא צריך לו — בלי להתחשב ביכולתו להשיג כל אלה לעצמו, כפרט. הסיסמה הקיבוצית 'כל אחד לפי צרכיו' (כאשר התרומה היא לפי יכולתו) אומרת בעצם, כי יש לכל אחד צרכים משלו, והחברה תיתן לו אותם ללא כל הגבלה (מלבד עצם ההגבלה ביכולתה של החברה כולה); זהו גם עניינן העיקרי של הצדקה וגמילות החסדים בדרך כלל. אין בקבוצה לא מנצלים ולא מנוצלים, והיא באה לבנות את העולם ולתקן אותו כך, שאמנם לא יהא בו מלכתחילה מי שיוגדר כ'עני'. מתוך שגרת החיים נוטים אנו לעתים לשכוח רעיון יסודי זה. ועם זאת עדיין נותר גם בתוך המסגרת מרחב גדול לקיום המצוה של גמילות חסדים.

כאמור, גמ"ח היא פעולה שעושה אדם בגופו; וגם בקבוצה יש הצריכים

9. הכוונה — למעט רעיון הדיקטטורה של הפרולטריון בניסוח המרקסיסטי, שיש בו משום השתלטות הכלל על היחידים ושיעבודם לצרכיו; ראה לענין זה דיונו המאלף של הרב עמיאל זצ"ל בחוברת 'הצד הסוציאלי והצדק המשפטי והמוטרי שלנו', ספרית תורה-ועבודה, ת"א תרצ"ו, מעמ' 86 ואילך.

לסיוע: יש מי שצריך לסיוע בתלמוד תורה, ויש מי שצריך לסיוע בעיני הבית; יש מי שצריך סיוע בחינוך ילדיו, ויש מי שצריך שיחליפוהו במשמרת, בתורנות, בעבודה; ככל שבני אדם חיים בקירבה יתירה זה עם זה, כן גוברת יכולתם לסייע מתוך פתיחות (ולבקש את העזרה), ואין כמסגרת התברית-קיבוצית המאפשרת תחום רחב של עשייה למען הזולת, של 'נושא בעול עם חבירו' על כל בחינותיו¹⁰.

מעלתה היתירה של החברה הקיבוצית בחוסר הניכור — זה הנגע הממאיר בחברה האורבנית-מודרנית — שבין חבריה. מערכת הקשרים בין החברים בקבוצה גורמת להם לרצות לסייע זה לזה, כדי לבנות חברה טובה ומגובשת, וככל שחברה זו נעשית אמנם טובה יותר ומגובשת יותר, כן שוב באה גמילות החסדים ונעשית כאילו מעצמה, והקשרים הולכים ומתהדקים. מעין 'מעגל קסמים' חיובי לפנינו, ומן הדין לחזור ולדבר בו ולהזכירו, כדי למנוע מצבים של ניכור הולך וגובר, העלול בסופו של תהליך לפורר את החברה מבפנים ולגרום לפירוקה. נמצא, כי גמילות חסדים היא הדבק והמלט המחבר את הקבוצה ועושה אותה חטיבה אחת. אף רעיון זה יסודו בהררי קודש — שהרי כבר הז"ל ל'מרדכי, כי גמ"ח היא אחד מן העמודים שעליהם עומד העולם; והתכם מכל אדם כתב, כי "לתאוה יבקש נפרד"¹¹ — וכונתו, כפי ששמעתי מן הצדיק ר' אלי' לאפיאן זצ"ל, שבעל האינטרס החמרי חייב ללכת בדרכו הנפרדת להשיג את רצונו, ורק מי שעבודת ה' האמיתית לנגד עיניו יכול שלא להתחשב בשיקולים החמרניים. לכן עמד עם ישראל "כאיש אחד בלב אחד"¹² לפני מתן תורה בהר סיני, שכן ויתרו כולם על תאוות-לבם, והיו נכונים לעבוד את ה' כציבור, כולם יחד.

השוותפות, השיויון החמרי, גמילות החסדים ההדדית — הם סממניו של ציבור מלוכד ומגובש, והם הבונים את עולמה החברתי של הקבוצה. כל שאמרנו עד כאן טוב הוא ויפה בתוך הקבוצה פנימה, אך האם בכך שאת נפשנו הצלנו יצאנו ידי חובתנו? ומה על אותו ציבור שאינו חי בקבוצה — האם פטורים אנו מלהיות גומלי חסדים אף עמו? נראה לי כי איננו יכולים להיות פטורים, ודווקא מעכשיו — כיוון שאת ביתנו הצלתנו לבנות ולאשש בדרך הראויה, עלינו להיפנות ולעשות גם למען אלה שלא הגיעו אלינו.

10. ראה, בספרו המופלא של הרש"ו מקלם 'חכמה ומוסר', ניו יורק תשי"ז בכמה וכמה מאמרים (החל במאמר הראשון), ולאחר מכן אצל אחד מגדולי תלמידיו, הרב א"א דסלר זצ"ל ב'מכתב מאליהו', בקונטרסי החסד, שם.

11. משלי יח א, ועיין אצל הרש"ו מקלם הנ"ל עמ' 1.

12. ראה שמות יט ב, ורש"י שם מן המכילתא.

בכלל ישראל עסקינן, ושוב, התחום רחב ומגוון. עיירות הפיתוח ושכונות המצוקה צריכים לא לכספנו — כי אם ללבנו וליכולתנו (יורשה להזכיר, כי העבודה השכירה ביישובינו החלה מתוך הכוונה לסייע ביד העולים החדשים שנצרכו לפרנסה; אך גם כאן המצב אינו יכול להשאר כמות שהוא, ויש לכרוך את האפשרות לשתף את השכירים ברווחים ולסייע לרווחתם בכל התחומים). גם פעילות כללית בחברה הישראלית (אם בתחום החינוך, בתנועות הנוער, במפלגות הפוליטיות וכד') יש בה אלמנט של גמ"ח, אם איננה נעשית — כמובן מאליו — מתוך מגמתיות צרה ואינטרסנטיות אישית. וכן קבוצות ובודדים בחברה הכללית מחפשים מי שיתקרב אליהם ויבין ללבם, וכל המבקש לגמול חסדים יוכל למצוא לכך דרכים והזדמנויות.

אחרון חביב, שאלת 'קירוב הלבבות' אף היא שייכת לקטגוריה זו. יש מי שמחפש דרך ומתלכט ויש מי שאינו יודע אף לשאול ואנו מצוירים לפתוח לו. כך או כך בודאי יש בכל צעד לקראת מבקשי הדרך, בכל שיעור או שיחה מלב-אל-לב, בכל סיוע בעריכת טקסי חתונה, בר מצוה או ברית מילה — משום עשייה-של-מצוה, שיש בה גם משום גמילות חסדים.

העולה מן האמור, כי לא די במערכת ומסגרת הבנויה על אדני אהבת הרע והמקיימת בעצם הויתה את הדרישה להיות גומלי חסדים, אלא יש להשתמש בה גם כדי להקרין הלאה, כחינת "ילכו מחייל אל חייל", ולהעביר את "נקודת הבחירה"¹³ לפסגות גבוהות יותר, הן כלפי פנים והן כלפי כלל ישראל.

פרק שני: מתנות עניים

ההתישבות השיתופית, מעצם הגדרתה, נבנתה כחברה חקלאית, ועל אף העובדה שכיום הולכת וגוברת מגמת תיעוש בכל חלקיה — עדיין בסיסה היסודי היא עבודת האדמה. חברה זו, עפ"י דבריו הנפלאים של מרן הראי"ה קוק זצ"ל (בפירושו למשנת ביכורים, מתוך "עין איה", שנדפסה בחוברת 'ארץ חפץ'¹⁴) — היא החברה האידיאלית עפ"י התורה, ומערכת המצוות התלויות בארץ אמורות לשמש לה תשתית מעשית ורעיונית גם יחד.

מבין מצוות אלה תופסות מקום נכבד המצוות המעניקות לעניים חלק ביבול: הפאה, הלקט והשכחה, הפרט והעוללות, מעשר עני (בשנים ג' ו' למחזור השמיטה), והפקר הפירות בשביעית. והנה, חיובנו במצוות אלה בזמן הזה טעון עיון.

13. "מכתב מאליהו" הנ"ל, עמ' 111 ואילך.

14. ראה מה שכתבתי על מאמר זה ב'שדמות' גליון עא.

הרמב"ם פסק¹⁵ כי מצוות הפאה, הלקט והשכחה וחברותיהן (להלן: לשו"פ) חלות רק בארץ-ישראל מדאורייתא — כתרומות ומעשרות — ואילו בחו"ל הן חלות רק מדרבנן, וממנו הביאו הטור והשולחן ערוך¹⁶. ומיהו כתב בטור, דלא נהגי בזה"ז מפני שרוב העניים הם נכרים, ואם יניחום יטלום הנכרים ואין בזה מצוה, והוסיף עליו הרמ"א¹⁷, דאף בארץ-ישראל מאותו טעם אין הלכות אלה נוהגות בזה"ז, וכן כתב בעל ערוך השלחן "דלא נהגו כלל" ולפיכך לא הביאים (וע"ע בכ"י ובכ"ח על הטור שם).

והנה הכריע בעל פאת השלחן¹⁸, שדין לשו"פ בזה"ז כדין תרומות ומעשרות, שהן מדרבנן, אך מעיקר הדין, כידוע, היא מחלוקת ראשונים¹⁹ (רש"י ורמב"ם כנגד הראב"ד ועוד, ואכמ"ל), ושמא יש להחמיר בה כשאר הספיקות שמדאורייתא. וכבר העירו האחרונים²⁰, כי לדברי הטור והרמ"א הנזכרים, כיון שבזמן הזה וכימינו אלה רוב ישראל על אדמתם, ואין חשש שיבואו נכרים ויטלו את הלשו"פ — שוב חל החיוב במתנות אלה מדאורייתא ממש.

מן בעל חזון-איש הסכים לדברי הפאה"ש (שם) ופסק, שכל שאין העניים לוקטים למעשה (מסיבות שונות: מחמת שאינם מעונינים בטרחה יתירה למען פת לחם בלבד, ומחמת שאין הסדר קבוע בענין ואין כח לבית-הדין לכפות פסקיו על הכלל לפי דין-תורה, ועוד, עיי"ש) — גם בזמננו חל דין הרמ"א, שאין חייבים בלשו"פ, ומכל מקום נראה לו כי ענין זה נעשה שלא כהוגן.

רבן של ישראל, רש"י פרשנדתא, בפירושו לפרשת המועדות בויקרא²¹, הביא דרשת חז"ל, כי כל הנותן לשו"פ כאילו בנה בית המקדש והקריב קרבנותיו בתוכו. ואם כך הוא, הרי בדור אתחלתא-גאולה שלנו, שעדיין אין לנו בית מקדש ואין יכולת להקריב קרבנותיו בתוכו, בודאי חובה גדולה וקדושה ומצוה מוטלת עלינו לחלק באופן מסודר וקבוע לעניי ישראל מן היכול שנתברכנו

15. הלכות מתנות עניים פ"א הי"ד.

16. יורה דעה סימן שלב.

17. בהגהתו לסעיף היחיד בסימן זה, שם.

18. פאת השלחן סימן ד ס"ק לט.

19. מקודה במחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש ביבמות פא א, והרמב"ם. הסמ"ג ובעל התרומה פסקו כר"ל, שהיא מדרבנן; בעוד רש"י והראב"ד והוספות זרבינו יוסף טוב עלם ועוד פסקו כר' יוחנן, שהיא מדאורייתא; וראה לכל זה מש"כ הרב יוסף צבי הלוי זצ"ל בספרו "עשר תעשר", ירושלים תרצ"ה, עמ' קמא-קמב.

20. ראה בפאה"ש שם ססי"כ כא, ומה שהביא בערכו הר"י איזנשטיין ב'אוצר דינים ומנהגים', אך לעומת זאת ראה בתזרי"א על מעשרות, סימן ז ססי"ק י"א, וראה להלן.

21. פרשת אמר, ויקרא כג כג, עה"פ "ובקצרכם את קציר ארצכם" וכו'.

בו בסייעתא-דשמיא. והרי אין לברור בעניים, ומן השמים זיכו להם והוא שלהם ממש, ובעשותנו כן אנו מקדשים שם שמים ברבים ומקבלים על עצמנו עול מלכותו ומצותיו באהבה!

למעשה הענין אינו פשוט. יש לחלק בין התבואה וכיוצא בה, שכמעט אין לעניים ענין לבוא וללקטה — לבין פרי הגינה והירקות ופירות עץ, שביניהם יש פרי בעל ערך ויש מן העניים שלא בלבד לוקטים אותם לצורך עצמם וביתם, אלא אף נתארגנו והסכימו עם בעלי עסקים במקומוחיהם, ומן הלקט הם מוכרים את הפרי ומקבלים תמורה יפה, בכסף, עבורו (אין לומר, כי בהיות השדות קנין שותפים אין בהם חיוב המצוות הללו, שכך הלכה מפורשת היא, כי אף שדה השותפים חייב בפאה²², ושמה יש ללמוד ממנו גם על הלקט והשכחה וכיו"ב).

אך גם במקום שמצוות אלה הן מעשיות-ריאליות, לא בכל מקום נוח לבעלי המטע או הגן לקיימן במילואן ובשלמותן, ולמשל — ייתכן כי הלקט מפריע להמשך העיבודים, ויש העולים על השדה לעבדו עוד לפני שהספיקו המלקטים ללקט כל שיש בו, או שיש חשש לשלמותם של העצים, ואין המצוה מתקיימת בכל השלימות והפירסום הראויים לה. וכבר העירו חברים על הבעיות הללו בעבר²³, ומשום מה לא נעשה הרבה עד היום לפתרון. מן הראוי להושיב צוות של תלמידי חכמים ואנשי שדה, שיבדקו את האפשרויות לקיימן בהידור וכיאה לחברה חקלאית-אידיאלית, המקפידה בשמירת המצוות והרוצה בכל ההישג החינוכי-תורני הכרוך בקיומן. דומה עלי, כי מן הראוי לבדוק גם את האפשרות לפדות את כל הלשור"פ ע"י מוסדות הקהילה ולחלקם לנצרכים, וע"י זה להסדיר במיוחד את בעית המתנות שאינן נלקטות כלל.

בעיה מסוג אחר מציבה בפנינו מצות מעשר עני. כיון שאנו נוהגים בכל מערכת התרומות והמעשרות רק קיום סמלי, ע"י אמירת גוסס ההפרשה והפדיון על מטבע (פרוטה) — שהרי אין משמעות, לצער לבבנו, למתנות התרומה והמעשר-שני בזה"ז, ואף מעשר ראשון אין הכרח מוסרי לתיתו ללויים שאינם

22. בבלי חולין קלה ב, וראה בפאה"ש שם בסימן כא שהביא מדברי בה"ג בהלכות פאה יוכל מאן דחייב בפאה מיחייב בלקט ושכחה.

23. ראה, למשל, מה שכתב הח' עמנואל קרליבך, איש משואות יצחק, ב"יריעות הקבוץ הדתי" (שמו הקודם של "עמודים") גליון 84 עמ' 7, ובכמה מאמרים על מצות הצדקה בקיבוץ הרשומים במפתח המאמרים, שנחפרסם עם כרך ט"ז של "עמודים" (בשנת תשכ"ט). וראה עוד מש"כ הח' משה אונא בספר הזכרון לא' שפיגלמן ז"ל וספר הזכרון למרדכי ויזור ז"ל (יבנה תשמ"א, עמ' 186 ואילך).

משוררים ושווערים — נתקפח בכך חלקם של העניים, שלהם הוקצב המעשר השני (שלישי) בשנים שלישית וששית לשמיטה. וכיון שכל ההפרשה אינה אלא סמלית, ואנו קובעים מקום וקוראים שם, אך איש אינו בא ליטול, אנחנו 'שנים במנוחה'. בודאי שפורמלית קיימנו את המצוה כהלכתה, אך למעשה ולפי רוחה של התורה לא עשינו דבר, והענין צריך חיקון של ממש (אף שניתן להחיל בענין זה דברים שייאמרו להלן בענין מעשר הכספים, מכל מקום נראה לי לחלק ולהפריד ביניהם, שכן זו מצוה התלויה בארץ; ואף אם חיובה מדרבנן, מכל מקום היא מצוה שאפשר — ולכן צריך! — לקיימה).

לענ"ד עלינו לגשת לקיום המצוה בכל פשטותה המעשית. להפריש מדי שנה שלישית וששית מעשר (שני-שלישי) מכל היבולים (הן מפרי הארץ והן מפרי העץ), ולחלקו כמות שהוא (בלתי ממוין, בלתי ארוז) ללשכות סער, למוסדות, לישיבות — ואל יירע בעינינו 'הפסד' זה, שהרי מתנת הקב"ה היא; וכבר למדונו תז"ל בפרשת מעשר עני²⁴ "עשר תעשר" — עשר בשביל שתתעשר", ומי שנתן לנו יבול זה וציונו להפריש ממנו תרומ"ע, הוא גם ירבה יבולנו ושמחת לבבנו. הדבר אינו אלא שאלה של הרגל וחינוך, שראוי לנו להתחדש בהם²⁵.

ענין אחרון — הפקר הפירות בשביעית. כיון שרוב ישובינו מקבלים על עצמם שמירת מצות השביעית בזה"ז לפי היתר הרבנות הראשית (המבוסס על אדני קודש של גדולי ישראל, וראש לכולם מרן הראי"ה קוק זצ"ל), הרי שמעיקר הדין אין חלים על הפירות קדושת והפקר פירות שביעית; אך שתי פנים נוספות לדבר זה: ראשית, כבר שקלנו כמה פעמים את האפשרות שלא למכור לנכרי חלק מאדמות המטע, ודווקא כדי לקיים בפירות מצות קדושה, וממילא גם להפקירן לכל דבעי; שנית, על אף ההיתר, רצוננו להשיג במצות השביעית לפחות חלק מן התוכן העמוק של המצוה — ככל שהדבר מתאפשר בתנאים הנתונים.

לכן החליט הקה"ד כבר לפני כמה שמיטות להקים מסגרת של 'אוצר בית דין', שבשליחותו יוכלו חברי הקבוצות לאסוף ולקצור את הפירות (גם למ"ד שאין ההיתר מועיל להפקיע קדושת הפירות, והרי הקציר והבציר הן מלאכות דאורייתא, שבהן אין ההיתר מועיל). על כן, בעצם, כל הפירות הם רכוש ביה"ד של כלל התנועה, וביה"ד 'מחלק' את הפירות לצריכים להם. לשם

24. דברים יד כב, ור' יוחנן דורשו בכבלי תענית ט א.

25. לאחרונה נהנינו יישובי פאג"י ליד 'קרן המעשרות' גם הסדר של פדיון מעשר עני, ע"י הלואה לעניים הנפרעת ע"י המעשר. וראה סיכומי דברים בענין זה במאמרו של הרב רפאל איריבך (רבה של קב"ש שלבים לשעבר) ב"המעייין", חוברת פסח תשמ"ג.

הסמליות והמחשבה נקבע, כי כל קבוצה תקבל את תמורת המכירה (בגדר 'הוצאות' הגידול והשינוק) פחות אתו או שניים מן הערך, והסכומים שיתרכזו בדרך זו יחולקו ע"י ביה"ד לנצרכים.

דומה, כי יפה היא דרך זו, ועונה על כמה ענינים שנזכרו עד הנה, ומן הראוי כי יצטרפו למסגרת מאוחדת (או ייצרו להם מסגרות מקבילות משלהם) לא רק יישובי הקיבוץ הדתי, אלא גם כל שאר היישובים החקלאיים, הן השיתופיים והן הפרטיים, המשתמשים בהיתר המכירה (לפי מיטב ידיעתי הולכים בדרך זו של אוצר-בית-דין גם המשקים של פועלי אגודת-ישראל, המשתמשים בהיתריו ובשיטתו של מרן החזון-איש זצ"ל, אך איני יודע אם קבעו להפריש מאוצר זה חלק לצדקה; ואם אמנם אין הפירות במטעים הפקר גמור לכל מאן דבעי, דומני כי כדי להגשים רוחה של מצות "ואכלו אביוני עמך", יש צורך להפריש חלק חשוב ובעל משמעות כנ"ל).

נסכם: איפוא באמרנו, כי מצוות המתנות לעניים, הקשורות במישרין בהיותה של חברה חקלאית-יצרנית, ראויות להישקל ולהיברק מחדש, כדי ליישמן בדרך הראויה להן והראויה לתברתנו — הן מבחינת התוכן ורוח התורה, והן מבחינת הביצוע המעשי.

פרק שלישי: צדקה

ראש לכל דבר עלינו לעיין בשאלת ההגדרה ההלכתית של המבנה הקיבוצי: האם יש כאן שותפות — או שמא אישיות משפטית עצמאית היא הקבוצה? כפי שהראיתי במקום אחר²⁶, ייתכן שיש בענין זה מחלוקת עתיקת יומין, הן בין תנאים, הן בין התלמודים, הן בראשונים ובאחרונים. לאחרונה עסק בענין זה הרב נפתלי בר אילן, רבה לשעבר של קב' בארות יצחק, אשר קבע, כי דין שותפים לחברי הקבוצה²⁷. בלי להכנס לויכוח נראה לי, כי לענין מצות צדקה יש מכל מקום להכריע בדבר לחומרא, ועל כן לחייב את הקבוצה ואת חבריה בכל מה שצריך לחייב במצוה חשובה ומרכזית זו. על אף העובדה, שהקבוצה באה לפתור את שאלת העוני בפתרון כולל, הנה כל עוד לא חדל אכיון מקרב הארץ

26. בחוברת 'היחיד והציבור בחיים הדתיים של הקבוצה', הוצ' הקיבוץ הדתי, ת"א תש"ל — במאמרי על 'הפרט והכלל בהלכה', עמ' 24-41.

27. הרב נ' בר אילן, "הקיבוץ כשותפות ונקהילה בהלכה", בקובץ תחומין, כרך א, הוצ' צומת, גוש עציון תשמ"ג, עמ' 414 ואילך.

ויש הצריכים לצדקה — חובה אף עלינו לעשות בענין זה ככל אשר נתחייבנו בו.

מכאן לשאלות מעשיות. בעצם קיומה ונוהגיה נותנת הקבוצה צדקה בכמה מסגרות ומכמה היבטים:

א. צדקה לחברי הקיבוץ עצמם. יש מן החברים בקבוצה, שאינם תורמים לכלל מסיבות אובייקטיביות: זקנים, חולים, נכים וכו'; כל אלה נהנים מכל היתרונות של החיים המשותפים; נמצא, כי החברים המסכימים לכך ברצון ומתוך שמחה מקיימים בכך מצות צדקה בממש. כיו"ב כבר כתב הרב אבינור²⁸, כי כל ההוצאות בגין חינוך הילדים ואחזקתם (מעל לגיל 6, כחקנת חז"ל) ניתנות להיזקף למצות הצדקה.

ב. צדקה במסגרת 'עזרת קרובים'. בכל התנועה הקיבוצית מקובל, כי חברים הצריכים לעזרה כספית לקרוביהם (הורים, בנים, אחים ואחיות וכו'), יכולים לקבלה מן הקבוצה, במסגרת אפשרויותיה; עזרה זו, שמבחינת כמותה היא גדולה למדי²⁹ — ואם נצרף אליה הוצאות אחזקתם של ההורים בקבוצה³⁰ תגדל עוד יותר — בודאי ראויה להיחשב על הצדקה, שהרי הלכה פסוקה היא, כי כיבוד אב ואם הוא "משל אב", ואם אין לו, חייב הבן בכך מדין צדקה³¹.

ג. הקבוצה מקציבה בכל שנה סכומים רבים בתור תרומות למוסדות ונצרכים, ובכמה מקבוצותינו גם נקבע הסכום שיש להקציבו לצדקה, וועדה מיוחדת מטפלת בחלוקתו.

מעבר לכל אלה ידועה היא התנועה הקיבוצית בהקפדתה על תשלום מס-אמת, ובודאי שחלק מתשלומי המס הם בגדר צדקה. שהרי אם ההוצאה לבטחון ולחינוך, לכבישים ומבנים, לשירותים כלליים וכו', היא בגדר הוצאה הצריכה לכל אזרח, הנה כספים רבים מופנים ע"י הממשלה לסעד ועזרה סוציאלית, לטעוני טיפוח, לתולים ונפגעים, וכל הסכומים הללו באים ממקורותיהם של

28. הרב ש' אבינור, הלכות כספים בקבוץ, תחומין הנ"ל עמ' 399 ואילך; חלקו השני של המאמר כבר נתפרסם קודם לכן ב"עמודים" תשל"ו עמ' 344.

29. בק' סעד מגיעה הוצאה זו לכ-1% מהוצאות הקיום של כלל אוכלוסית הקבוצה.

30. בניכוי ערך עבודתם מגיעה הוצאה זו לכ-2% נוספים.

31. ראה בבלי קידושין לב א (ושם "אמר ר' יהודה תבוא מאירה למי שמאכיל את אביו מעשר עני"), רמב"ם פ"ו מהלכות ממרים ה"ג, טוש"ע יור"ד סימן ר"מ סעיף ה, והרמ"א בהגהתו הביא גם דברי ר"י הנ"ל מהגהות מרדכי, ומ"מ רי"ף ורא"ש ור"ן שהובאו בב"י שיכול ליתן לו מה שמחוייב לצדקה.

משלמי המסים; למרות שקשה להעריך את החלק המדויק המוצא לצרכים אלה, אין ספק כי בתוך שאר המסים ניכר חלקה של הצדקה³². לאור כל אלה נראה לי, שהקבוצה כשותפות יוצאת ידי חובה בהפרשותיה לצדקה. ייתכן כי השיעור המדויק עולה אף על מעשר (כספים) המחויב³³ — וברור, כי מעשר כספים יש לחשב מהוצאות הקיום של הקבוצה יחד עם הרווח נטו, ומותר לנכות מן החשבון כל ההוצאות המשמשות כתשומות ליצירת ההכנסה³⁴ (במאמר מוסגר יש לציין, כי זו אף דרך החישוב המקובלת למס-הכנסה; עם זאת, יש מקום לערער על השנתיות של צורת חישוב זו, שכן המשק החקלאי — לעתים קרובות — הוא מחזורי; תיתכן שנה קשה, שבה הרווחים מצטמצמים, ולעומתה שנה מרווחת, שבה הם גדלים; הדרך הנכונה היא לחשב את ההכנסות לאורך תקופה ארוכה יותר — שמא שמיטה [מחזור של שבע שנות השבוע לשמיטה]; איני יודע לזה מקור ישיר בהלכה, אף שהלכות מעשר עני דווקא תלויות במחזור זה, והדבר צריך עיון).

דא עקא. אף שצדקות אלה בודאי מוציאות את הקבוצה ידי חובתה, יש בהן החסרון, שאין החבר היחיד מרגיש בהן במישרין. לעומת זאת, מצאנו בספרות ההלכה חיוב ישיר לנתינת מחצית השקל (כמינימום), שעל כל אדם ליתור בצדקה, והדבר אינו מעל ליכולתו של כל יחיד ויחיד אף בקיבוץ. נראה לי, על כן, כי על הקבוצה וחבריה לשים לבם אף לקיום המצוה באופן אישי, במישרין, ולספק 'הודמנויות' לחברים ולילדים לתת משלהם לצדקה, הן כדי לקיים את המצוה בהידור, והן כדי לחנך את האדם למידת הנדיבות והרחמנות³⁵ — הן כמה שנוגע לו אישית, והן כדוגמה לילדיו ותניכיו.

סיכום

הקבוצה הדתית רשאית להתגאות במעשי הצדקה וגמילות החסדים הבנויים במסגרתה, הן במניעת העוני מראש, והן בסיוע למעשה. עם זאת עדיין יש הרבה מה לעשות כדי להגביר את תודעת המצוה — במעשה גופו ובסיוע הדדי, הן בצדקה כלפי פנים והן בצדקה וגמ"ח כלפי חוץ. ויהי רצון שנוכח כולנו להיות מן העושים והמעשים, להרבות צדקה וחסד בישראל, ולגדל את בנינו כבני אברהם טהורים ונדיבים, ביישנים, רחמנים וגומלי חסדים.

32. ראה משי"כ בזה הרב אבינר הג"ל בהע' 28.

33. על מצות מעשר כספים, ראה בספרו של הרב מרדכי אברהם אלברט, 'מעשר כספים', ירושלים תשל"ז.

34. שם, עמ' רל ואילך.

35. ראה דבריו הידועים של הרמב"ם בשמונה פרקים על מידת הנדיבות. ולענין השיעור המינימלי של מחצית השקל, ראה אצל הרב אלברט, שם, עמ' קמה.